

Kraków, 15.10.2020

OCENA

rozprawy doktorskiej Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego
pt.: „*Dwudziestowieczne plany urbanistyczne Rybnika i ich realizacje*”
wykonanej pod kierunkiem Dr. hab. inż. arch. Prof. PŚl. Magdaleny Żmudzińskiej-Nowak
na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej

1. Podstawa opracowania

- 1.1. Uchwała Rady Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej z dnia 13 lipca 2020 i zlecenie Przewodniczącego Rady Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Dr hab. inż. arch. Krzysztofa Rostańskiego prof. PŚ. z dnia 16.07.2020
- 1.2. ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i *nauce* (Dz. U. z 2020 r. poz. 85)
- 1.3. Rozprawa doktorska w jednym wolumenie.
- 1.4. Inne dokumenty formalne.

2. Treść recenzji

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego pt.: „*Dwudziestowieczne plany urbanistyczne Rybnika i ich realizacje*” wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej pod kierunkiem Pani Dr. hab. inż. arch. Prof. PŚl. Magdaleny Żmudzińskiej-Nowak składa się z 5 rozdziałów (280 stron), streszczenia, spisu nazw ulic i placów obiektów, obszernej bibliografii oraz źródłowego aneksu. Praca liczy łącznie 452 strony, z czego sam aneks zawierający cenne teksty źródłowe aktów prawnych,

opisy planów, sylwetki projektantów (ponad 149 stron) i jest opracowana wyjątkowo starannie pod względem szaty graficznej i sposobu prezentowania materiału.

Rozprawa doktorska Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego pt.: „*Dwudziestowieczne plany urbanistyczne Rybnika i ich realizacje*” podejmuje temat genezy planowania przestrzennego w Rybniku wywiedzionej z analizy planów urbanistycznych sporządzonych w XX wieku i rezultatów ich realizacji, a także doświadczeń jakie mogą być przydatne dla „*współczesnego planowania oraz ochrony dziedzictwa kulturowego*” (s.1). Jest to to w ocenie opiniującego istotny element hipotezy badawczej, bo Rybnik chociaż apogeum swojego rozwoju przestrzennego zawdzięcza przemysłowej eksploatacji węgla kamiennego jaką rozpoczęto na Górnym Śląsku jeszcze w połowie XVIII wieku, a w Rybniku utworzenie w 1788 roku pruskiego Królewskiego Urzędu Górniczo-Hutniczego i pierwszej rządowej pilotującej kopalni Hoym (Autor wyszczególnia na str. 37 pierwsze kopalnie węgla kamiennego w Rybniku i w okolicach), a później w konsekwencji tego w końcu XIX wieku powstanie nowoczesnego przemysłu metalowego, to może mniej znane, ale nie możliwe do pominięcia są fakty historyczne plasujące Rybnik jako jedno z najstarszych miast Górnego Śląska lokowanych na prawie magdeburskim. W czasach rzymskich południowe rubieże dzisiejszego Górnego Śląska posiadały potwierdzone archeologicznie kontakty handlowe z Celtami, a Rybnik choć we wczesnym średniowieczu był małą osadą rybacką w dolinie potoku Nacyna, położoną na handlowym szlaku prowadzącym z Krakowa do Wrocławia, to już w końcu XII wieku konsekrowano tu kościół farny pw. NMP, w 1202 roku osadzono zakon norbertanek do którego należał klasztor i kościół Zbawiciela i pomimo zniszczeń dokonanych przez najazdy tatarskie, naturalne czynniki rozwojowe sprawiły, że w 1308 roku Rybnik był miastem (*civitas* w źródłach) aż do I połowy XVI wieku pozostającym w domenie śląskich Piastów. Dalsze dzieje Rybnika związane zostały z monarchią Habsburgów i Królestwem Prus będąc obszarem intensywnej ekspansji industrializacyjnej i mieszania się kultur narodowych i etnicznych. Ta krótka charakterystyka dziedzictwa kulturowego Rybnika w pełni uzasadnia podjęcie zaproponowanego przez Autora tematu, a także wyboru metody badawczej polegającej na „*analizie planów jako dokumentów historycznych, dających możliwość wzbogacenia wiedzy o mieście i jego rozwoju*” (s. 2). Wartością pracy samą w sobie jest fakt, że inicjatywa jej Autora jest w pełni oryginalna i dotyczy obszaru badawczego do tej pory nie eksploatowanego, oraz słuszne założenie przyjęte w dysertacji przewidujące możliwość praktycznego wykorzystania tych badań w aktualnie prowadzonych i przewidywanych w przyszłości pracach planistycznych, projektowych i konserwatorskich, co

może mieć istotne znaczenie dla kreowania strategii rozwoju miasta opartej na realnych wartościach i promocji jego dziedzictwa kulturowego.

Zasadnicza, merytoryczna część dysertacji podzielona została na pięć części – rozdziałów zbudowanych w oparciu o klasyczny model pracy naukowej wychodzący od zdefiniowania problemu badawczego, poprzez charakterystykę stanu badań i analizę uwarunkowań do syntezy i wniosków końcowych.

Wprowadzenie, którego poszerzoną charakterystykę merytorycznej zawartości i ogólnego kierunku badawczego opiniujący przedstawił powyżej, wymaga jeszcze uzupełnienia o ocenę problemu naukowego i propozycji jego rozwiązania jakie zaproponował Autor rozprawy. Wprawdzie zastrzega się on, że „*praca nie stawia tezy, lecz określa problem naukowy oraz jego rozwinięcie w postaci listy zagadnień i pytań badawczych*” (s. 3) określając ten problem jako „*potrzebę uzupełniania istnienia braku całościowej wiedzy*” w wybranym do badań okresie i obszarze, budując w tym celu własną metodykę postępowania badawczego, to opiniujący widzi jednak tu klarownie zarysowaną tezę, i co więcej w całości pozytywnie ocenia jej udowodnienie w postaci wyводу przedstawionego w rozdziale czwartym anonsowanym jako „*Badania szczegółowe*”, w którym teza o potrzebie badań, została w praktyce zrealizowana. Do analizy i oceny tego kluczowego dla dysertacji rozdziału powrócę jeszcze w dalszej części opinii.

W rozdziale drugim Autor omawia stan wiedzy i definiuje pojęcia w zakresie merytorycznym rozprawy. Analiza literatury dotyczącej planów urbanistycznych Rybnika i opracowań z zakresu historii miasta oraz jego architektury i urbanistyki pozwala stwierdzić na głębokie zróżnicowanie zainteresowań badana problematyką: o ile w zakresie niezbyt licznej kartografii planistycznej pochodzącej z badanego okresu, opracowania w tym zakresie są skąpe i wycinkowe, o tyle literatura dotycząca problematyki historycznej i architektoniczno-urbanistycznej jest znacznie bardziej szeroka i wykazuje zaangażowanie nie tylko lokalnych badaczy, ale także naukowców reprezentujących państwowe instytucje badawcze okresu powojennego (Lepiarczyk, Samek, Thullie) i wreszcie nader liczną młodszą generację historyków śląskiego pochodzenia (Kulik, Musiolik, Natkaniec, Szaraniec, Kloch, Keller). Zestawiona i wykorzystana literatura jest obszerna i świadczy o dobrej znajomości badanej problematyki przez Autora rozprawy i rzetelności jego warsztatu naukowego.

Rozdział trzeci o nazwie „*Badania wstępne (ogólne)*” zawiera serię podstawowych analiz: geograficzno-lokalizacyjną miasta i regionu, historyczną miasta i jego rozwoju przestrzennego do początku XX wieku, analiz które są niezbędnym kluczem do autorskiej interpretacji planów i na tym tle rozwoju miasta w badanym okresie w przedziale lat 1904-

1976. Analiza ta wykorzystuje źródła już znane w literaturze zarówno XIX wiecze jak i z okresu międzywojennego i przynależności tego obszaru do Rzeszy w latach 1939-1945, stosując w ich interpretacji właściwy krytycyzm, ale uwzględnia także, zwłaszcza w warstwie architektoniczno-urbanistycznej obszerną literaturę z okresu powojennego. W tym rozdziale znajdujemy ciekawy schemat rozwoju miasta „hipotetyczny układ przestrzenny Rybnika w średniowieczu”, potwierdzający regułę znaną z wielu innych miast lokowanych na prawie magdeburskim, która polega na wyznaczeniu lokalizacji rynku i nowej, regularnej zabudowy poza osadnictwem przed lokacyjnym, ale w jego bezpośrednim sąsiedztwie. To ciekawe z punktu widzenia studiów nad urbanistyką średniowieczną ustalenie, ale nie wiem, czy można je przypisać Autorowi, czy jest to tylko nowe opracowanie graficzne oparte na autorskim studium Jerzego Sperki? Należałoby oczekiwać takiej informacji umieszczonej w podpisie pod ilustracją 10 (s.26). Domyślam się również, choć w oparciu o wywód autorski mogę przypisać Panu mgr inż. arch. Jackowi Kamińskiemu odtworzenie układu funkcjonalno-przestrzennego Rybnika zamieszczonego na stronie 45 jako ilustracja 19. Szkoda, że Autor tego nie wyeksponował, bo rzecz jest także bardzo ciekawa metodologicznie i ma istotnie swoje odniesienia do początków planowania przestrzennego. Otóż pierwszy plan Rybnika z 1904 od którego Autor rozpoczyna analizę rozwoju przestrzennego tego miasta jest wyłącznie „projektem sieci wodociągowej i kanalizacyjnej” i nie jest to wyjątek, bo historia planowania przestrzennego wielu miast zaczyna się od takich właśnie doraźnych i niekiedy fragmentarycznych rozwiązań wynikających z bieżących potrzeb modernizacji infrastruktury miejskiej i jak słusznie to zauważa Autor, dopiero stopniowo wprowadzano do metodologii planowania przestrzennego problematykę wielobranżową (sieć drogowa, linie regulacyjne zabudowy, sieci elektryczne, delimitacja terenów zabudowanych, zielonych, parkowych, czy dodatkowe place jako przestrzenie publiczne). Było rzeczywiście konsekwencją rozwoju, modernizacji struktury miasta, ale także koniecznością kontroli nad spekulacją terenami.

Rozwinąłem ten temat szerzej, bo upatruję w nim mocny punkt rozprawy, choć nie do końca przez Autora zaakcentowany. A przecież patrząc na zebrany przez niego obszerny materiał źródłowy tak kartograficzny jak i pisany, graficzna rekonstrukcja Rybnika zamieszczona na str. 45 uwzględniająca schemat komunikacyjny, ciekie wodne, zabudowę i najważniejsze obiekty będące „ikonami” miasta, w połączeniu z tekstem w podrozdziale „warstwa symboliczno-znaczeniowa miasta do 1904 roku” (s. 40-44) może być uważany za istotne i oryginalne osiągnięcie Autora w problematyce studialnej miast Górnego Śląska i zawierający ważny przekaz dla współczesnych planistów: „Pozostałości średniowiecznej

urbanistyki w postaci lokalizacji kościoła i zamku ... nadal były czytelne ... [choć] ... przestrzeń zmieniała się intensywnie przez zwiększanie obszaru zabudowy ..." (s. 44).

Skomentowana wyżej analiza planu Rybnika z 1904 roku, której szczegółowe badanie Autora otwiera rozdział czwarty, oceniony przez opiniującego jako merytorycznie najbardziej wartościowy trzon dysertacji prowadzi do wniosku, że ten „projekt sieci wodociągowej i kanalizacyjnej”, choć mono branżowy, otwierał nowe możliwości i wyznaczał główne kierunki rozwoju Rybnika, choć „nie wyznaczał konkretnych lokalizacji dla budynków użyteczności publicznej”. W ocenie Autora, z czym w pełni zgadza się oceniający „projekt ten należy traktować jako najstarszy znany plan rozbudowy miasta” (s. 65) umiejętnie wykorzystujący istniejącą substancję budowlaną i warunki topograficzne miasta, a także zawierający przesłanki co do kierunku dalszej rekompozycji urbanistycznej. Załączki tej nowej rekompozycji, Autor badań umiejętnie zinterpretował w zaplanowanym systemie dwujezdniowych ulic o typowo reprezentacyjnym charakterze, wzorowanym na wiedeńskim lub poznańskim ringu, co wyjaśnia schemat „zrekonstruowanych” wnętrz placowych osadzonych na głównej osi kompozycyjnej. Na podstawie tej autorskiej hipotezy, recenzent szczególnie wysoko ocenia umiejętność interpretacji historycznych źródeł kartograficznych, znajomość europejskich tendencji i rozwiązań urbanistycznych, źródeł do historii Rybnika i profesjonalny, analityczny warsztat historyka urbanistyki jaki zaprezentował Autor dysertacji.

Podobnie wnikliwej analizie poddane zostały późniejsze plany urbanistyczne osadzone w realiach polityczno-gospodarczych i warunkowane kolejnymi wojnami światowymi, a ze względu na rolę jaką w nauce, rozwoju budownictwa, architektury i urbanistyki odgrywali uczeni i twórcy niemieccy, także z uwzględnieniem nowej, modernistycznej ideologii. Do takich planów zaliczono plan Henryego Grossa z 1913 roku, który został opublikowany w prestiżowym ówczesnie czasopiśmie *Der Stadtebau* i miał bez wątpienia wpływ na kształt urbanistyki europejskiej na początku XX wieku, co też celnie wypunktował Autor, zwracając uwagę, że rysunkowi planu towarzyszył dokument tekstowy (we współczesnym planowaniu jest to tzw. „tekst planu”), ale co więcej miał on w pewnym sensie charakter manifestu, bo wyjaśniał założenia ówczesnej urbanistyki i komentarze praktyczne (s.71). Jego wartość polega również na tym, że pozostał nie zrealizowany na planszy bez zniekształceń, które zwykle wnoszą do realizacji idealnego planu urbanistycznego uwarunkowania praktyczne.

Nie zamierzam tu omawiać autorskiej analizy wszystkich kolejnych planów, których jest w rozprawie jeszcze siedem, z czego dwa ostatnie z lat 1959 i 1976-76 reprezentują urbanistykę dwóch różnych epok PRL, wykazuje ona (analiza) wielokrotnie znakomite opanowanie tematu przez Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego, który udowodnił wysoki

poziom swojej wiedzy przedmiotowej i podmiotowej, ale przede wszystkim dzięki swym badaniom i zamieszczonym w dysertacji materiale źródłowym stworzył silne podstawy merytoryczne dla współczesnego planowania miejscowego.

Natomiast szczególnej uwagi wymaga ostatni rozdział dysertacji zatytułowany „*Dyskusja wyników badań i wnioski końcowe*”, w którym Autor podsumowuje wyniki dysertacji dając odpowiedź na dwa podstawowe zagadnienia / pytania badawcze: dotyczą one uwypuklenia idei i głównych założeń planów w latach 1904-1989, oraz oceny stopnia wpływu planowania na rzeczywisty rozwój miasta. Autor daje na te pytania syntetyczną, ale wyczerpującą odpowiedź, pomimo że uwarunkowania jak by się mogło zdawać nie dawały podstaw do ustalenia płaszczyzn porównawczych. Sam Autor wyraźnie wskazał te uwarunkowania analityczne planów, „*które powstały w ciągu siedmiu dekad – w czasie gdy myśl urbanistyczna znacznie się rozwinęła odpowiadając na gwałtowne, wręcz rewolucyjne zmiany dokonujące się w miastach*”, a idee i wartości były obszarem nie tylko sporów teoretycznych, ale także dramatycznych konfrontacji militarnych na frontach dwóch wojen światowych, a w czasach krótkotrwałych okresów „pokojowych” miasto będące przedmiotem badań „*kilkakrotnie zmieniało przynależność państwową trafiając za każdym razem do organizmu o całkiem innym charakterze politycznym*”.

A jednak z uznaniem należy podkreślić, że te uwarunkowania nie uniemożliwiły przeprowadzenia zaplanowanych badań, zebrania unikalnego materiału źródłowego, ale przede wszystkim nie zniechęciły do ich kontynuacji. Dzięki temu powstała praca naukowa, która posiada wielką wartość poznawczą i stanowi oryginalne i znaczące osiągnięcie, które jest jednoznacznie czytelne w kilkunasto-stronnicowym tekście wieńczącym badawczą część dysertacji. Wypada zgodzić się z Autorem, że plan z 1904 roku będąc traktowany jako plan urbanistyczny, wycisnął piętno i przesądził o perspektywie rozwojowej Rybnika kładąc nacisk na kierunek północno-wschodni i wschodni, a jego ideową kontynuacją był plan z 1913 roku, który „*Był wizjonerską próbą stworzenia miasta la belle epoque*”, do których to założeń w jakimś sensie nawiązywały plany z czasów II Rzeczypospolitej, a po nazistowskiej rozbudowie miasta jako ośrodka przemysłu ciężkiego, ale dobrze urządzonego pod względem przewietrzania, nasłonecznienia i zazielenienia, kolejne plany przygotowane w czasach PRL kładły nacisk na funkcje przemysłowe.

Problem rozbieżności pomiędzy planowaniem a rzeczywistym rozwojem miasta Autor wyjaśnia uwarunkowaniami historycznymi, zmieniającym się stanem gospodarki i możliwościami ekonomicznymi, a w konsekwencji ciągłymi zmianami w sposobie zagospodarowania przestrzeni: „*siedem dekad zmagania urbanistów z bardzo trudną materią*”

jaką jest miasto przyniosło i sukcesy i klęski” (s 273). Do sukcesów zalicza Autor – z czym należy się w pełni zgodzić – niewielki stopień realizacji planów z lat 1975-1976, dzięki czemu „*przetrwał tulejszy genius locci*”.

Wreszcie istotna kwestia którą słusznie akcentuje Autor, to postrzeganie planów urbanistycznych niezależnie od stopnia ich realizacji jako dziedzictwa kulturowego miasta, dziedzictwa, które budując nasze doświadczenie i wiedzę, pozwala także na współczesne rekomendacje dla kolejnych projektów urbanistycznych i planów ochrony konserwatorskiej. Autor nie kończy tylko na stwierdzeniu istnienia potencjalnego zestawu rekomendacji ale je konkretyzuje, wskazując konkretne problemy, obiekty i obszary a tym samym udowadnia aplikacyjny charakter dysertacji.

3. Podsumowanie i wnioski końcowe

Recenzowana praca doktorska spełnia w ocenie recenzenta wszelkie wymogi stawiane pracom doktorskim, posiada istotne walory poznawcze w zakresie zaproponowanego problemu badawczego i stanowi ważny wkład w rozwój dyscypliny architektura i urbanistyka, co szczegółowo uzasadniono w tekście recenzji.

Praca jest napisana językiem naukowym, ale nie hermetycznym i zrozumiałym dla szerszych kręgów czytelniczych, cechuje ją zwięzła i przejrzysta konstrukcja, logiczna narracja i czytelny wywód, a także oryginalność myśli o mieście jako dziedzictwie kulturowym, jego strukturze przestrzennej i mechanizmach procesów transformacyjnych.

Obok wymienionych wyżej cech pozytywnych i wartościowych myśli zapisanych na kartach dysertacji warto także zwrócić uwagę na zawartą we wnioskach końcowych graficzną syntetyczną prezentację procesu rozwoju przestrzennego miasta Rybnik w poszczególnych okresach historycznych wspartą uwypukleniem warstwy znaczeniowej miasta, na którą składają się obiekty kultu religijnego, cmentarze, pomniki, miejsca i symbole przestrzenne upamiętniające ważne wydarzenia i dramaty zachowane w przestrzeni jako materialne dziedzictwo, ale także dziedzictwo niematerialne zachowane w pamięci indywidualnej i zbiorowej.

Wszystko to razem pozwala ocenić rozprawę jako nowatorskie metodologicznie dzieło naukowe dedykowane miastu Rybnik i będące wartościowym materiałem autorskim, ale także źródłowym mające potencjalne znaczenie dla budowania strategii rozwoju miasta i ochrony jego dziedzictwa kulturowego.

Recenzent niniejszym stwierdza, że rozprawa doktorska Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego pt.: „*Dwudziestowieczne plany urbanistyczne Rybnika i ich realizacje*” wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach spełnia wymogi Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* i zgodnie z wymogami Art. 187. 1. prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie architektura i urbanistyka, oraz dowodzi umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Opiniujący potwierdza, że przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a jest nim zbudowanie całościowej wiedzy o przekształceniach przestrzennych Rybnika, ze szczególnym uwzględnieniem źródeł planistycznych z lat 1904-1976 jako metodologicznej podstawy do budowy strategii rozwoju miasta historycznego. Równocześnie to oryginalne rozwiązanie ma charakter aplikacyjny, ponieważ przedstawione wyniki badań mogą być zastosowane zarówno w procesie planowania przestrzennego miasta Rybnika jak i tworzenia zasad i programów ochrony dziedzictwa kulturowego, mając tym samym istotne znaczenie społeczno-gospodarcze. Osiągnięte zostały zatem w całości założone cele: naukowo-poznawczy, metodologiczny, aplikacyjny i edukacyjno-popularyzatorski.

Tym samym recenzent przedstawiając Radzie Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej niniejszą pozytywną opinię i wobec stwierdzenia o spełnieniu wymagań określonych w art. 186 ust. 1 pkt 5. Ustawy j.w. wnioskuje niniejszym o dopuszczenie Pana mgr inż. arch. Jacka Kamińskiego do obrony rozprawy doktorskiej.

Prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka
Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków
Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej